

A pályázat célja szerint egy korábbi OTKA-pályázathoz kapcsolódik. Annak témája Maróth Miklós munkája volt, amely egy anonim, görögből arabra fordított levél-regény tanulmányozása és szövegkiadása köré szerveződött. Annak a pályázatnak a révén világossá vált, hogy az arab prózairodalom az említett görög fordítással kezdődött Damaszkuszban már a nyolcadik század első harmadában, és erőteljes görög hatása alatt fejlődött. Ez azért volt meglepő körülmény, mert mindezidáig a tudományos konszenzus szerint az arab prózairodalom néhány évtizeddel később, a nyolcadik század derekán Bagdadban született, mégpedig perzsa hatásra. A megtalált és kiadott kézirat ezt a képet módosítja lényeges tekintetben. Ha pedig ez így van, akkor az arab prózairodalom születésével kapcsolatos nézeteinket általában véve is revideálni kell. Ezt a feladatot tűzte ki célul a pályázat több fiatal és tapasztaltabb kutató részvételével.

Az eredeti elképzelés szerint Maróth Miklós és Szombathy Zoltán kiadott volna egy könyvet, amelynek alapját ugyancsak egy eddig nem publikált kézirat jelentené, amelyben az arab költőnek, Mutanabbinak a költeményeiből vett bölcs mondásait hasonlította össze az ismeretlen szerző a hamisan Aristotelésnak tulajdonított bölcs mondásokkal, kimutatva a kettejük nézetei közti messzemenő hasonlóságot. A kézirat tehát számos, a görög rétorika eszköztárába tartozó bölcs mondást, gnómát tartalmazott, amelyek szerepe az arab szórakoztatva tanító, ún. *adab* irodalomban jelentős volt. Ezt a kutatást egészítette volna ki Sandil Krisztina, aki a görög ihletésű prózairodalom előtti hagyományos arab irodalmat, a törzsi keretek közt művelt költészetet tanulmányozta volna. Vele szemben Varsányi Orsolya feladata az ugyancsak pseudo-aristotelési irodalomhoz tartozó, azaz *Sirr al-asrar* címen arabra fordított, eredetileg görögül íródott *Secreta secretorum* tanulmányozása lett volna. Jablonkay Judit és Tamás Gábor ennek a korai korszaknak az irodalomelméletét dolgozták volna föl, az utóbbi egy konkrét szerző, Ishaq b. Ibrahim: *al-Burhan fi wuğuh al-bajan* című műve alapján. A fiatalabb munkatársak munkájának felügyelete, elsősorban a szükséges arab nyelvű művek gondos elolvasásának vezetése és ellenőrzése Tüske László személyére hárult volna.

A pályázati összeg csökkentése miatt azonban két személy (Szombathy Zoltán és Jablonkai Judit) foglalkoztatásáról le kellett mondani, egy személy (Sandil Habub Krisztina) a körülmények változása miatt (az ELTÉ-n doktori ösztöndíjat kapott) visszalépett, helyette mást (Abdessamad Belhadzs) alkalmaztunk, akinek más, de a pályázati célhoz illő tudományos témája volt. A személyi összetétele felének megváltozása megkövetelte a pályázat tartalmának megváltoztatását is.

Szombathy Zoltán kényszerű kihagyása következtében el kellett ejteni a Maróth Miklós–Szombathy Zoltán közös könyvének a tervét. A mű ugyan tartalmazta volna egy arab kézirat kiadását, fordítását, ami Szombathy Zoltán feladata lett volna, valamint a hozzá szükséges kommentárok és tanulmányok megírását, amely részben Szombathy Zoltán, részben Maróth Miklós feladata lett volna. Szombathy Zoltán kiválásával így a könyv lényeges részeinek munkálatairól le kellett mondani, tehát a könyv, bene a kézirat kiadása, nem készülhetett el. A munka Maróth Miklóstra eső része elkészült és cikkek formájában megjelent. A pályázat témakörében a MM több előadást is tartott.

Abdesszamad Belhadzs Sandil Krisztina helyére lépett. A személycseré – az előző pontban említett veszteséggel szemben – jótékony hatással volt a pályázat eredményességére nézve, mivel a kivált személynél minden tekintetben jóval rátermettebb munkatárs látott munkához, igaz, az előzőétől eltérő fölkészültséggel és érdeklődéssel. Abdesszamad Belhadzs ugyanis Rabatban iszlámtudományokat tanult, és ugyanebből a tudományágból szerezte PhD-ját, majd ezt egy másik PhD-val egészítette ki, amelyet a Louvaini Katolikus Egyetemen szerzett meg. E két PhD birtokában érkezett Magyarországra, és kezdte meg munkáját, de képzettségének és érdeklődésének megfelelően módosítani kellett pályázati témáját. Az ő feladata az lett, hogy az arab prózairodalom görög gyökereinek vizsgálatával párhuzamosan azt kutassa, milyen mértékben járult hozzá az iszlám mint vallás és teológiai rendszer az arab irodalomelmélet, és ezen keresztül magának az arab irodalomnak a fejlődéséhez. Ez a kutatás önmagában véve is fontos új eredményeket rejtegetett (és rejteget a továbbiakban is), de a pályázat egészét megóvhatja a kutatási témában rejlő, a görög szerep jelentőségének eltúlzásában megnyilvánuló veszélytől.

Abdesszamad Belhadzs két könyvet és számos cikket írt kutatásai alapján. Ezek mind a korai irodalomelméletet vizsgálják abból a szempontból, hogy fejlődésére milyen hatással volt a muszlim teológia fejlődése. Az összes cikk és könyv idegen nyelven íródott.

Varsányi Orsolya a munkájának Abdesszamad Belhadzs bekapcsolódása után új irányt kellett szabni. Ha Abdesszamad Belhadzs a muzulmán teológiai irodalom hatását vizsgálta, akkor Varsányi Orsolyának a hagyományos görög műveltséget képviselő keresztény írók műveinek tanulmányozására kellett átállnia, ismét csak az egyoldalúság veszélyének elkerülése érdekében. Ugyanakkor a keresztény írók ugyanannak a görög rétor-iskolai hagyománynak a képviselői voltak, amelyben a pályázat kiindulási pontjának számító, Nagy Sándor és Aristotelés közti fiktív levelezést tartalmazó prózai mű is született.

Varsányi Orsolya ezt az új témáját eredményesen kutatta, amit mutat az is, hogy nemzetközi konferencián tartott előadást eredményeiről, valamint cikkei jelentek meg külföldön.

Vállalása szerint monográfiája befejezéséhez közel kellett jutnia, ez teljesült is: a tanulmányozott szöveget lefordította és kommentárja befejezése rövidesen várható.

Tamás Gábor Ibn Wahb irodalomelméleti munkájából több előadást tartott bel- és külföldön. Az elkészült munkák egy része megjelent, nagyobb része a szerkesztési és nyomdai munkák átfutása miatt még sajtó alatt van. A pályázati időszakban ő is doktori ösztöndíjat kapván az ELTÉ-n, az ottani kötelezettségei miatt abbahagyni kényszerült a pályázatban való részvételét. Ez sajnos sikertelenség abban a tekintetben, hogy munkáját nem fejezte be, de siker abban a tekintetben, hogy életpályája rendeződni látszik.

Az elért eredmények

A pályázat Maróth Miklós könyvének, a *Correspondence between Aristotle and Alexander the Great* című, OTKA pályázat keretében írt könyvének fölismert tényállást kívánta folytatni. Ez a tényállás lényegében azt jelenti, hogy az arab prózairodalom a görög rétorika erőteljes hatása alatt jött létre. Ennek a görög rétorikai hatásnak további vizsgálatát tűzte volna ki céljául az a kötet, amelyet Maróth Miklósnak és Szopmbathy Zoltánnak közösen kellett volna megírnia. A kötet, mint fentebb említettük, Szombathy Zoltánnak a költségvetés megkurtítását követő kényszerű kihagyása következtében nem jöhetett létre, mégis az ahhoz csatlakozó vizsgálatok nagy része elkészült. Erről tanúskodik a *Die Gnomen in der klassischen Literatur* című cikk, amely az arabra fordított görög gnómikus irodalom sorsát vizsgálja. Ugyancsak erről tanúskodik *Az írnök szerepe a kalifátusban* című cikk is (amely eredetileg az MTA közgyűléséhez kapcsolódó I. Osztály rendezvényének keretében lett fölolvastva), mivel kezdetben, a damaszkuszi székhelyű Omajjád kalifátusban az írnökök jó része hellén műveltségű ember volt. Részben ők voltak a kalifa hivatalának írnökai, részben ők voltak az irodalmárok, akik elsőként kezdtek prózai műveket alkotni. Tevékenységük és görögös műveltségük nagyban befolyásolta a kialakuló arab prózairodalom jellegét.

Magát az Aristotelés és Nagy Sándor levelezését tartalmazó levél-regényt is a kalifa írnökai fordították görögből illetve szírből arabra. A levél-regény fordítását több körülmény is indokolta. Először is a mű számos levél-mintát tartalmaz. A kalifa írnökai végezték a hivatalos levelezést, így föltehetőleg érdekeltek voltak a görög episztolográfia eredményeinek átültetésében, és a kalifa dívánja levelezési stílusának kialakításában.

Másrészt az omajjád kalifák vallási legitimációjával szemben súlyos kétségek merültek föl. Más, mégpedig politikai legitimációt kellett keresni, márpedig azt csakis a korábbi görög politikaelméletben találhatták meg a damaszkuszi kalifák. A görög politikaelmélet kifejté-

sének kerete a görög rétorika volt, és ugyancsak a görög rétorika tartalmazta a politikai diskurzus módszertanát. Ennek a korai politikaelméletnek fontos eszközei voltak a gnómagyűjtemények. A görög prózairodalom arabra fordítása tehát egyszersmind az arab politikaelmélet megszületését is jelentette. Ezt fejtettem ki az *Aristotle's Correspondence with Alexander the Great and the Rise of an Islamic Political Theory* című, Moszkvában megjelenendő tanulmányomban.

A politikaelmélet és a szórakoztatva tanító irodalom (*adab*-irodalom) keretei közt sajátos, rétorikai bizonyításokat alkalmaztak. Ezek eszköze a görög *enthyméma*, azaz az arab *damír* vagy *tafkír* volt, amely az esetek jó részében a kiadni szándékozott kéziratban, de az Aristotelés és Nagy Sándor levelezését tartalmazó regényben is nagy számban található gnómákra támaszkodott. A pályázati időszakban a kutatás egyik legfőbb célja pontosan a görög rétorikai bizonyítások vizsgálatra, arab utóéletük földerítése volt. Ez három idegen nyelvű és egy hosszabb magyar tanulmányban valósult meg (*Methods of Conviction in Rhetoric, Part I., Methods of Conviction in Rhetoric, Part II., A rétorikai meggyőzés módszerei, Ibn Sina and the rhetoric demonstration*).

Ennek a kutatásnak az eredményei azonban olyan újabb perspektívákat nyitottak meg, amelyek azonban már egy más téma kutatás középpontját képezhetik.

Abdesszamad Belhadzs eleinte hosszan és alaposan tanulmányozta Qádi Abdaldzsabbár 24-kötetes művének 12. kötetét, amelyben a Korán magyarázatát tárgyalva és a Korán utánozhatatlanságának dogmájáról szólva a racionális teológusok (mu'taziliták) ihlette irodalomelmélet alapjait fejtette ki a szerző. Ezt a könyvet, amely a racionális teológia legfontosabb kézikönyve, és csak a második világháború után találták meg, majd adták ki több év alatt az összes kötetét, még nem dolgozta föl a filológiai kutatás, eltekintve egy-két kötetétől. Ezek a kötetek alapján véve erkölcsi kérdéseket tárgyalnak. A kutatók eme csoportjához zárkózott föl Abdesszamad Belhadzs, és rajta keresztül a magyarországi arabisztika akkor, amikor a pályázat a mű egy teljes kötetét vonta vizsgálat alá. E vizsgálódások eredményét Abdesszamad Belhadzs két tanulmányban tette közzé, és bedolgozta a pályázatot záró könyvébe is (*“Les fondements théologiques de la rhétorique arabe”*, Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae, Vol. 60, No. 2, 2007, pp. 223-233. *“Ce que distinguer veut dire : ‘Abd al-Jabbār et l'inimitabilité du Coran’*”, Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae, Vol. 60, No. 4, 2007, pp. 455-465).

A kutatás során sikerült bizonyítani, hogy az irodalomelmélet számára a muzulmán teológia több alapvető gondolata is igazodási pontként szolgált. Ilyen gondolata a muzulmán

theológiának a külső és belső beszéd (egyébként Platón *Szofista* c. dialógusából származó) tétele, illetve minden tudománynak két részre, a princípiumok (usúl) és a belőle származtatott derivált ismeretek (ágak: furú') csoportjára való osztása. A szerző tanulmányaiban megmutatta, hogy az iszlámban kifejlődő irodalomelmélet is e két tengely köré rendeződött. Lehetséges természetesen bizonyos részletkérdésekben beszélni arról, hogy ez vagy az az eleme a muzulmán tudósok irodalomelméletének görög gondolat, de a rendszer, amelyet a különböző eredetű elemek összeállításaként megismerhetünk alapjában véve a muzulmán tudósok eredménye.

Maróth Miklós és Varsányi Orsolya kutatásaihoz kapcsolódva Abdesszamad Belhadzs megvizsgálta az arab rétorikai hagyományban a Korán szövegei alapján létrejött érvelési módszereket, és kimutatta azok sajátos jellegét, a görög filozófiát művelő szerzők (Alfarabi, Avicenna, stb.) görög ihletésű rétorikájától való eltérését. (*L'argumentation scripturaire du Coran : une forme dialoguée à effet rhétorique*”, Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae, Vol. 63, No. 1, 2009.)

Tamás Gábor kutatásaihoz kapcsolódva megvizsgálta a *baján* szó jelentését, mégpedig nem a Tamás Gábor szövegében található irodalmi ihletésű, hanem a theológiai és jogi érdekű fejtegetések szempontjából. (*Perspectives sur le concept du bayán d'al-Šāfi'i à al-Ġābirī*”, Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae, Vol. 62, No. 4, 2009, pp. 395-404.)

A kutatócsoport közös problémájához, a metafora értelmezéséhez kapcsolódva (*Ibn Taymiyya et la négation de la métaphore*”, in Tradition and Change in the Realms of Islam, K. D'Hulster, J. van Steenbergen (eds.), Leuven, Peeters, 2008, pp. 65–76) az egyik legkonzervatívabb, a Korán metaforikus magyarázatát (*baján*) nem engedélyező Ibn Tajmijja theológiáját vizsgálta meg. Kimutatta az ezen alapuló irodalomelmélet theológiai gyökereit, megmutatva azt, hogy a Korán értelmezésének theológiai megfontolásai hogyan hatottak az irodalomelméletre, és miként irányultak tudatosan az irodalomelméletben meglévő görög hagyományok ellen. A cikk Belgiumban jelent meg.

További öt cikkében az irodalom és a theológia, a nyelv és a vallástudomány kapcsolatát, illetve a vallástudományokban szokásos kifejezési mód háttérét vizsgálta meg (“Theology, Jurisprudence and Literature in *“alfāz al-kufī”*”, *Al-Omran*, No. 13, 4/2009, pp. 9-10; “Language and Islamic Law according to al-Shaṭībī”, *Al-Omran*, No. 14, 5/2009, pp.10-11; “The Limits of Meaning: al-Shāfi'ī on Legal Terms”, *Al-Omran*, No. 15, 6/2009, pp. 9-10; “Vagueness and Intents in Islamic Law”, *Al-Omran*, No. 17, 7/2009, pp. 9-10; “Holding the Tongue in *“ḥifz al-lisān”*”, *Al-Omran*, No. 18, 8/2009, pp. 9-10).

Ez az öt cikk is, az előzőekkel együtt, eredményeiben ugyan beleépült a pályázati időszak végén elkészített könyvbe (*Questions théologiques dans la rhétorique arabe*, Piliscsaba, Avicenna KFT, 2009), de a könyv további új felismeréseket is tartalmaz, illetve a cikkekben elszórva található eredményeket egységes, kerek rendszerbe állítja.

Tamás Gábor

Tamás Gábor feladata Ibn Wahb irodalomelméleti munkájának a földolgozása, és abból egy könyv előállítására. Ezt a könyvet két oknál fogva nem készítette el: egyrészt azért, mert Abdesszamad Belhadzs könyve kiváltotta a ígért művet, másrészt pedig azért nem, mert Tamás Gábor az ELTÉ-n kapott munkát, így a pályázatból – nagyjából a félidő táján – kilépett. A pályázati munka keretében azonban elért olyan eredményeket, amelyek nemzetközi érdeklődésre is számot tarthattak, így – bár már nem volt a pályázat résztvevője – a pályázati pénzből hozzásegítettük nemzetközi konferencián való részvételhez, hogy a nálunk elért eredményeit bemutathassa. Munkájának eredménye egyrészt látható előadásainak a listáján, másrészt meg fog jelenni a *Keletkutatás* című lapban annak rövid összefoglalása.

Ha Tamás Gábor nem is tartózkodott annyi ideig a pályázat résztvevői között, hogy kutatásait lezárhatta volna, arra tevékenysége mégis elegendő volt, hogy figyelmet keltsen, és így szakmai pályára kerülhessen.

Varsányi Orsolya

Varsányi Orsolya egy Magyarországon eddig még nem kutatott témát vállalt: a keresztény arab irodalom kutatását. Ez a téma a pályázat szempontjából rendkívül fontos volt: az már az említett, és a pályázati kutatások kezdetét jelentő levél-regény vizsgálatok során világossá vált, hogy a görög rétor-iskolák az iszlám hódítása után egyre inkább a keresztény lakosság saját iskoláivá váltak, és azok számára közvetítették még századokon keresztül, igaz egyre kisebb mértékben, a klasszikus görög műveltséget. Azaz az egykor volt rétor-iskolák, a keresztény közösség iskolái jelentették a klasszikus hellén kultúra iszlámnak történő átadásának egyik legfontosabb csatornáját.

Ezekben az iskolákban kapták neveltetésüket azok a keresztény arab írók, akiknek a műveit Varsányi Orsolya tanulmányozta. Elsőként Abu Rá'ita összes művét nézte végig. Ezeket a műveket átvizsgálva igyekezett megállapítani, melyek voltak a keresztény arab irodalom leg-

főbb témái és közhelyei. E munkáiból a PPKE BTK és a Passaui Egyetem találkozására készült egy beszámoló és vitaanyag.

Eztán látott hozzá a görögül és arabul író Theodor Abu Qurra műveinek olvasásához és fordításához. Theodor Abu Qurra egyenesen, szír közvetítés nélkül juttatta el az arab irodalomba a görög mintákat és a görög irodalom elméleti megállapításait.

Már e két szerző műveiből is kimutathatók a keresztény irodalomnak azok a közhelyei, amelyek utóbb beépültek a muszlim tudományos szakirodalomba is. (Elég itt utalni az analogikus bizonyításokra, amelyek részben a muzulmán jog, részben a muzulmán theológia alapvető eszközeinek számítottak. Allah ismeretére ugyanis csakis analogikus következtetések segítségével juthat el az ember, ugyancsak alkalmazva a ennek során a görög 'fokozás' elvét: ha az ember jó, akkor Allah is jó, csak sokkal nagyobb mértékben, stb. Az analogikus következtetések használata kimutatható lépten-nyomon e keresztény szerzők munkáiból.)

Varsányi Orsolya e művek tanulmányozása során megvizsgálta e művek terminológiáját, részben kidolgozva annak csoportosítását filozófiai és theológiai eredetű szavakra, részben bemutatva, hogy e terminológia miként került át a keresztény szerzőktől a muszlim szerzőkhöz.

Varsányi Orsolya munkaterve szerint a pályázati időszak végére el kellett jutnia könyve megírásának küszöbére. Ezt a célját teljesítette: fordítása és a szövegek kommentárjai már nagyrészt elkészültek. Még néhány kérdés tisztázása várat magára, de a következő egy évben a munka előre láthatólag elkészül, és mint PhD disszertáció megvédhető lesz. (Kiadása egy következő pályázat keretében képzelhető el.)

Össességében még megjegyzendő, hogy a pályázati idő derekán a MeH fölszámolta a pályázati összeget elnyerő Avicenna Közel-Kelet Kutatások Közalapítványát és vele együtt az intézetet is. Ez a folyamat hosszan elhúzódott, és tulajdonképpen még ma sincs lezárva. Ebből a nehézségből következőleg a munka majdnem egy évig megállt, mivel a munkatársak a könyvekhez sem fértek hozzá, a számítógépeket pedig mindenkinek vissza kellett szolgáltatnia, és az intézet teljes vagyonát a MeH hosszú időre zárta. Utóbb sikerült egy újabb intézetet létrehozni, és az OTKA engedélyezte a pályázati összegnek az új intézethez való telepítését. A munka folytatását ez tette lehetővé.

In regard of the aim of the project, it is connected to a previous project of OTKA. The subject of that project had been the work of Miklós Maróth that had been centred upon the study and publishing of an anonym epistolary novel, which had been translated from Greek into Arabic. Due to that project, it became clear that Arabic prose literature had already began in the first third part of the 8th century in Damascus with that aforementioned Greek translation and it had developed under strong Greek influences. That was a surprising discovery because up until now it was held by scientific consensus that Arabic prose literature had not been born until a couple of decades later, in the second half of the 8th century in Baghdad under Persian influence. This picture is modified significantly by the discovered and published manuscript. And if all of this is true, our knowledge about Arabic prose literature needs to be reconsidered from its very foundation. That was the goal set by the project with the participation of both young and more experienced researchers.

According to original plans, Miklós Maróth and Zoltán Szombathy would have published a book, which would have been based on a so far unpublished manuscript. The manuscript, which had been written by an unknown author, contained the comparison between the wise sayings of the Arabic poet, Mutanabbi, quoted from his poems, and those wise sayings which were falsely attributed to Aristotle. The author of the manuscript managed to point out extensive similarities between the two works. In accordance with this, the manuscript contained many of those wise sayings and gnomes, which had been employed by Greek rhetoricians, and whose role was important in the Arabic instructional and entertaining literature, *adab*. This research would have been supplemented by Krisztina Sandil, who would have studied the traditional Arabic form of literature, the tribal poetry, before the emergence of Arabic prose literature influenced by Greek traditions. Opposed to her, the task of Orsolya Varsányi would have been the study of *Sirr al-asrar*, which also belonged to the pseudo-Aristotelian literature and had been translated from the original Greek *Secreta secretorum*. Judit Jablonkay and Gábor Tamás would have treated the topic of the literary theory of this early era. Gábor Tamás would have done this by using the work of a given author, Ishaq b. Ibrahim, *al-Burhan fi wujuh al-bajan*. The supervision of the younger researchers' progress, most importantly the reading of Arabic works, would have been undertaken by László Tüske.

However, due to the decreasing of the grant, we had to let go two people (Zoltán Szombathy, Judit Jablonkay), furthermore, one of the researchers (Krisztina Sandil Habub) called off her assignment (she had been granted a PhD scholarship at ELTE). To replace her, we called in Abdessamad Belhaj, whose scientific subject, despite its difference, could be fit-

ted into the project. Changes in the personal make-up made it also necessary to modify the content of the project.

As a consequence of the forced omission of Zoltán Szombathy, the plan of Miklós Maróth and Zoltán Szombathy's book had to be dismissed. The book would have contained the translation of an Arabic manuscript, whose translation would have been the task of Zoltán Szombathy, furthermore, the necessary commentaries and studies, which would have been written by Zoltán Szombathy and Miklós Maróth. With the absence of Zoltán Szombathy, the preparation of the major parts of the book had to be given up. So the book, containing the published manuscript, could not be prepared. The parts of this book, which were the responsibility of Miklós Maróth, had been written and had been published in form of articles. On the subject of the project several lectures were hold by Miklós Maróth.

The place of Krisztina Sandil was taken by Abdessamad Belhaj. Opposed to the losses mentioned under the first point, concerning the success of the project, this personal change had its benefits as well, as, in spite of the fact that his grounding and interest were different, we got a more qualified researcher in the person of Abdessamad Belhaj. He had studied Islamic studies in Rabat and had obtained his PhD in the same scientific area, after which he had obtained another PhD at the Catholic University of Leuven. In the possession of these two doctorates did he arrive to Hungary and began his work, however, his area of research had to be modified according to his expertise and interest. He got the assignment to study, in parallel with the study of the Greek roots of Arabic prose literature, how Islam, as a religion and theological system, influenced the literary theory of the Arabs and through this the development of Arabic literature. This research was hiding (and it is still hiding) significant results, which are important on their own rights, but the topic itself can prevent the project from stressing the role of Greek influence too much.

Abdessamad Belhaj has written two books and several articles based on his researches. All of them are dealing with early literary theory in respect of its development and how it was influenced by the development of Muslim theology. All of his articles and the book were written in foreign language.

The research of Orsolya Varsányi had to be modified due to the joining of Abdessamad Belhaj. As Abdessamad Belhaj was studying the influence of Muslim theology on Arabic literature, Orsolya Varsányi, in order to avoid the project being one-sided, had to refocus her study on that part of Christian literature that was representing the traditional Greek literacy. The Christian authors were the representatives of the traditions of the Greek

schools of rhetoric, where the prosaic work, containing the correspondence of Aristotle and Alexander the Great, which is considered the starting-point of the application, was born.

Orsolya Varsányi had done an excellent job in researching her new topic. This is also supported by the fact that she had made a lecture on her findings in an international conference and she had published several articles abroad. According to her task, she had to get close to finishing her monograph and she managed to do so: she translated the studied text and its commentary is about to be finished.

Gábor Tamás held several lectures on Ibn Wahb's work on literary theory both in Hungary and abroad. Some of his works were published but the greater part of it is still in print due to editorial and press work. During the term of the project he was also granted a PhD scholarship at ELTE so he had to give up his participation in the project. That is an unfortunate event in that respect that he was not able to finish his work, but it is fortunate as his life seems to be getting on the right course.

Achievements:

The project was meant to further examine that discovery which had already been studied in *Correspondence between Aristotle and Alexander the Great* by Miklós Maróth, written for the project of OTKA. This discovery means that Arabic prose literature was born under the strong influence of Greek rhetoric. The book, which would have been written by Miklós Maróth and Zoltán Szombathy, would have meant to make further studies on this influence of rhetoric. The writing of the book, as mentioned above, could not be executed due to the decrease in the grant and the forced departure of Zoltán Szombathy. However, most of the studies connecting to the topic had been concluded. An article has been written by the title "*Die Gnomen in der klassischen Literatur*" that is dealing with the fate of the Greek gnomic literature that had been translated into Arabic. Another article has been published under the title "*Az írnok szerepe a kalifátusban*" (it was originally read at the general assembly of Hungarian Academy of Sciences) as in the beginning, most of the clerks had been of Greek background in the Omayyad caliphate of Damascus. These clerks worked in the offices of the Caliph and at the same time they were the literary elite who were the first to write works of prose. Their works and their Greek background had a great influence on the nature of the forming Arabic prose literature.

The epistolary novel itself, which is containing the correspondence between Aristotle and Alexander the Great, was translated from Greek and Syriac into Arabic by the clerks of

the Caliph. There were more circumstances that had led to the translation of the epistolary novel. First of all, the work is containing numerous samples of letters. It was the clerks of the Caliph whose responsibility the correspondence of the Caliph was and that way, they presumably had interest in using the Greek epistolary tradition and in forming the style of the correspondence of the Caliph's divan.

On the other hand, the religious legitimacy of the Omayyad caliphs had been seriously questioned. The caliphs of Damascus had to find another way to make their rule legitimate. The new way was the political legitimacy but it could be found only in the earlier Greek political theory. The elaboration of Greek political theory was found in Greek rhetoric, and it was the Greek rhetoric, too, which contained the method of political discussion. The collections of gnomes formed an important part of this early political theory. So translating Greek prose literature into Arabic meant the birth of Arabic political theory as well. That subject was elaborated on in my publication, *Aristotle's Correspondence with Alexander the Great and the Rise of an Islamic Political Theory*, which was published in Moscow.

In the framework of political theory and the entertaining-instructing literature (adab) specific, rhetorical proofs had been employed. The device of these proofs was called enthymema, which meant damir and tafkir in Arabic. In most of the cases it was leaning on the gnomes that could be found in the text that is going to be published and in the novel containing the correspondence between Aristotle and Alexander the Great as well. During the term of the project the main aim of the research was to examine these rhetorical proofs and to discover how they lived on in Arabic culture. This aim was realized in four articles, three of them written in foreign languages and one of them in Hungarian ("*Methods of Conviction in Rhetoric*", Part I,;" *Methods of Conviction in Rhetoric*", Part II.; A rétorikai meggyőzés módszerei; "*Ibn Sina and the Rhetoric Demonstration*").

The discoveries of this research have opened such new perspectives that can be the centres of further researches.

Abdessamad Belhaj first completed a thorough study of the 12th volume of the 24-volume series of Qadi Abdajjabbar, in which the author deals with the explanation of the Quran and the dogma of the inimitability of the Quran, and sets forth the literary theory inspired by the (mu'tazilite) rational theologians. This opus is the most important reference book of rational theology, and since it was discovered and published after the Second World War, apart from a small portion, it has not been studied yet. These volumes contain moral problems. By the way of Abdessamad Belhaj's research: i.e. his examination of a complete

volume in the framework of this project, Hungarian Orientalism made a significant contribution to this field. Abdessamad Belhaj published his results in two articles, and then incorporated them in his book – to which we are going to refer later on in detail: (“*Les fondements théologiques de la rhétorique arabe*”, *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae*, Vol. 60, No. 2, 2007, pp. 223-233. “*Ce que distinguer veut dire : ‘Abd al-Jabbār et l’inimitabilité du Coran*”, *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae*, Vol. 60, No. 4, 2007, pp. 455-465).

As a result of this research it has been proven that literary theory depended on several points of Muslim theology. Such points are e.g. the theory of internal and external speech (c.f. Plato’s *Sophist*); and the division of principles (*usul*) and derived knowledge or branches (*furu’*) in the case of every discipline. The author has proven that Muslim literary theory has developed according to this framework. It might be discussed even further if any of these elements of Muslim literary theory originates in Greek thought, but the system itself is the result of Muslim scholars.

Connecting to the researches of Miklós Maróth and Orsolya Varsányi, Abdessamad Belhaj examined Quran-based argumentative techniques of Arab rhetorical tradition, and he demonstrated the unique and genuine features of these, i.e. the difference between this tradition and the rhetorical flow of those authors who followed Greek philosophical tradition (Alfarabi, Avicenna, etc.) (C.f. *L’argumentation scripturaire du Coran : une forme dialoguée à effet rhétorique*”, *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae*, Vol. 63, No. 1, 2009; and his second book: *Munázara... etc.*)

In connection with the research of Gábor Tamás, Abdessamad Belhaj examined the meaning of the word *bayan*. While Gábor Tamás studied the term from a literary point of view, Abdessamad Belhaj approached it from theological and juridical aspects. (“*Perspectives sur le concept du bayán d’al-Šāfi’i à al-Ġābirī*”, *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae*, Vol. 62, No. 4, 2009, pp. 395-404.)

The shared field of interest of the research group is the term and concept of the metaphor. In this field, the author has made a contribution by the examination of the theology of the conservative Ibn Taymiyya, who did not accept metaphorical Quran-exegesis. (“*Ibn Taymiyya et la négation de la métaphore*”, in *Tradition and Change in the Realms of Islam*, K. D’Hulster, J. van Steenbergen (eds.), Leuven, Peeters, 2008, pp. 65–76). He demonstrated what the theological roots of the literary theory are based on this approach, showed how theological considerations of Quran-exegesis affected literary theory; and in what ways these opposed Greek traditions. The article was published in Belgium.

In his further five articles, the author examined the relation between literature and theology; language and theology; and the background of the method of expression used in theology. (“Theology, Jurisprudence and Literature in “*alfāz al-kufr*”, *Al-Omran*, No. 13, 4/2009, pp. 9-10; “Language and Islamic Law according to al-Shaṭībī”, *Al-Omran*, No. 14, 5/2009, pp.10-11; “The Limits of Meaning: al-Shāfi‘ī on Legal Terms”, *Al-Omran*, No. 15, 6/2009, pp. 9-10; “Vagueness and Intents in Islamic Law”, *Al-Omran*, No. 17, 7/2009, pp. 9-10; “Holding the Tongue in “*ḥifz al-lisān*”, *Al-Omran*, No. 18, 8/2009, pp. 9-10).

These articles are included in his book, too, (*Questions théologiques dans la rhétorique arabe*, Piliscsaba, Avicenna KFT, 2009), but it is more than a mere compilation of the articles: it contains several new scientific results as well, and all these are presented in a unified framework.

Gábor Tamás

Gábor Tamás’s task was to study thoroughly Ibn Wahb’s work on literary theory and then publish these results in a book. This book was not published due to two reasons: one of them is that the book published by Abdessamad Belhaj substitutes this work. The other one is due to personal changes: Gábor Tamás has received a job at ELTE, and so he left the project after approximately the half of the project’s time span. During the period spent in the framework of project, he reached some scientific results that could raise interest on an international level, that is why – though he was not a member of the research group any more – he was supported to participate in an international conference on the budget of the project, so that he could introduce his results. These results can be seen in the list of his lectures, and a summarizing article is going to be published soon in the journal of *Keletkutatás*.

Even if Gábor Tamás had not stayed long enough in the framework of this project to complete his research, his work was sufficient for drawing attention to his field, and it helped him start a scientific career.

Orsolya Varsányi

Orsolya Varsányi dealt with a field not studied yet in Hungary, i.e. Arab Christian literature. This field has a great importance in the project, as it had already become clear during the examination of the development of the epistolary novel (referred to above) that Greek rhetorical schools became the schools of Christian citizens after the spread of Islam; and these

schools kept on transmitting Classical Greek literacy to the territories under the rule of Islam. So the rhetorical schools that turned to Christian schools and cultural centres transmitted classical Hellenistic culture to Islam. Christian Arab authors – whose works Orsolya Varsanyi is examining – were educated in these schools.

Orsolya Varsányi first studied the complete works of Abu Ra'itah. She aimed at discovering what the most important themes and *loci communes* were in Arab Christian literature. She prepared a report and material for discussion for the meeting of PPKE BTK and the University of Passau.

She then started reading and translating the works of Theodore Abu Qurrah who wrote in Greek and Arabic. This author transmitted Greek patterns and theory directly, without any Syriac mediation.

On the basis of these two authors she has already demonstrated what the *loci communes* of Arab Christian literature are – and these later entered Muslim scientific literature, too. (It is enough to mention analogical ways of argumentation that are the basis of Muslim jurisprudence and theology. Allah may be known only by way of analogical argumentation, and it is here where Greek “elative” enters: if man is good, than Allah must be good, too, but his goodness is of a much higher rank.

Orsolya Varsányi then started reading and translating Ammar al-Basri's *Masa'il wa-ajwibah*, and examined its terminology (comparing it with that of the above mentioned works). She grouped these terms into philosophical and theological categories, thus demonstrated how termini were transmitted by Christian authors to Muslims.

Orsolya Varsányi is close to her goal she wanted to reach in the framework of the project: her translation is ready, and the commentary to the texts is also close to being complete. In a year's time her results are going to be summarized in the form of a PhD paper, and it may be published on the budget of a future project.

It is essential to comment on another important fact: in the middle of the project's time span MeH liquidated Avicenna Public Foundation for Middle-Eastern Studies and the Institute, too. This process has been going on ever since: i.e. it has not yet been completed. This difficulty caused problems in our work: research halted for almost a year. Our colleagues had no access to books, and even computers were taken away. All the property of the Institute was blocked by MeH. Later on a new Institute was set up, and OTKA gave permission for the deployment of the project's money to the new Institute. It is what made it possible for our colleagues to continue their work.